

Özlem Nemutlu. *Ahmet Mithat Efendi'nin Kütüphanesi: Hikâye ve Romanlarında Okuma Eylemi*. İstanbul: Dergâh, 2018. 286 s., ISBN: 9789759959388.

İNCİ ENGİNÜN

İstanbul, Türkiye
(enginun@isbank.net.tr).

“ ” Enginün, İnci. “Özlem Nemutlu. *Ahmet Mithat Efendi'nin Kütüphanesi: Hikâye ve Romanlarında Okuma Eylemi*.” *Zemin*, s. 3 (2022): 250-256.

İlgi duyduğumuz bir yazarı veya bizi etkileyen bir kişinin neler okuduğunu merak etmez miyiz? Hele bu şahıs Ahmet Mithat olursa. *Ahmet Mithat Efendi'nin Kütüphanesi: Hikâye ve Romanlarında Okuma Eylemi*, Özlem Nemutlu'nun incelemesi. Dergâh Yayınları'nın 2018 yılında yayımladığı kitabı hemen okumuştum. Hakkında bir tanıtma yazmayı hemen istedimse de önlenemez bazı engeller yüzünden yazamadım. İşte bu yazının hareket noktası Özlem Nemutlu'nun incelemesi.

Yazılarıyla bir kütüphane dolduran ve hemen her şeyden okuyucusunu haberdar eden Ahmet Mithat Efendi'nin zengin bir kütüphanesi olduğunu biliyoruz. Hatta kendisi, Fatma Aliye'ye yazdığı bir mektubunda kütüphanesindeki tiyatro eserlerinin çokluğunu iftiharla belirtir.¹ Bu mektupların derlendiği kitapta da onun neler okuduğunu kısmen takip etmek mümkün. Ancak elimizdeki kitap, sadece yazarın okuduğu kitaplardan söz etmiyor. Kurmaca eserlerindeki kişilerin de okuduklarını tespit ediyor. Bunların başında Ahmet Mithat'ın kendi kitaplarının bulunması da kaçınılmaz. Ahmet Mithat, devrinde ne kadar etkili olduğunun farkındadır ve bundan dolayı da kurmaca kişilerinin de kendi eserlerini okumasını tabii bulur. Böylece Nemutlu, Ahmet Mithat'ın kurmaca kişilerinin okudukları eserlerle adeta ortak bir dünya kurmuş olduklarını belirtir. Mamafih, *Zavallı Kız*'ın kahramanlarına, muhtemelen kendi yazdığı "Muhabbet" makalesini okutan Namık Kemal'de de bu özellikle karşılaşmamız; bu davranış acaba bu devre has bir özellik midir sorusunu akla getiriyor.

Kitabın adı sadece hikâye ve romanların araştırıldığı izlenimini verse de Özlem Nemutlu, yazarın makalelerine, hatıra ve mektuplarına da zaman zaman müracaat ediyor. Zira kendisi haberdar olmasa, canlandırdığı kurmaca kişilere o kitapları nasıl okutabilirdi?

Osmanlı Devleti'nin çok dilli, çok dinli, çok alfabeli kültüründen gelen insanların hepsi Ahmet Mithat'ın hazırladığı bu dünyada yerlerini alırlar. Burada Osmanlıca kelimesine Ahmet Mithat yeni bir anlam yüklüyor. Osmanlıca derken Osmanlı Devleti'nin dilini belirtmek istiyor. Bu devletin uyruğundakiler de Osmanlıca'yı öğreniyorlar. Bu Türkçenin üstünde bir anlam taşımaktadır ve Tanzimat döneminin Osmanlıcılık ideolojisine uygundur. Bu durum bir ayrıntı gibi gözüксе de eserde sanıldığından daha önemlidir. Anadolu'ya gelen

¹ Ahmed Midhat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*, haz. F. Samime İnceoğlu ve Zeynep Süslü Bektaş (İstanbul: Klasik Yayınları, 2011).

misyonerler beraberlerindeki Ermenice ve Rumca İncil’leri kilise halkının anlamadığını görünce, ortak dil olan Türkçe çevirilerini Ermeni ve Yunan harfleriyle basmışlardır.²

Ben tiyatronun o günlerde gördüğü rağbete dayanarak keşke, Nemutlu bu eserler arasına oyunlarını, hatta çevirilerini de katsaydı demekten kendimi alamıyorum. Vakıa onlarda romanlardaki gibi zengin malzeme yoktur, yine de toplumun bir yanını gösterir. Zira Ahmet Mithat, Rum ve Ermenilerin propaganda amaçlı olmak üzere kendi dillerinde oynadıkları oyunları gizli-açık mücadelesini bu eserleriyle vermiştir.

Ahmet Mithat’ın *Temaşa-yı Dünya* yazarının ölümünde kaleme aldığı yazısıyla *Zuhur-ı Osmaniyan* adlı yarım kalmış eleştirisini bu arada hatırladım. Bütün bunlar belirtilirse, onun bazı kahramanlarının Osmanlıca öğrenme tercihleri daha anlamlı gösterilmiş olabilir. Türkçe, Rumca, Ermenice her üçü de farklı harfler kullandıkları için gerçekten ortak bir yazı dili meselesi Osmanlı Devleti’nde mevcuttu. *Müşahadat*’taki Siranuş’un görüşü bu açıdan ilginçtir (s. 53). Ahmet Mithat’ın “Osmanlıca” adını bu anlamda kullandığını, romanlarındaki birleştirici gücü kurmaya çalıştığını ilgili metinler göstermektedir.

Nemutlu, Ahmet Mithat’ın “öykündüğü ve parodisini yaptığı” belli başlı yazarlardan yedisinin adını zikreder ki A. Dumas adının baba ve oğulun iki ayrı yazar olmaları dolayısıyla tek bir isim gibi değil, ayrı ayrı gösterilmesi gerekirdi. Montépin ve Paul de Kock’tan zaten çeviriler de yapmıştır. Bu listedeki bir yanlış da düzeltmek gerekir. Ann Radcliffe, Fransız değil bir İngiliz romancısıdır, fakat Ahmet Mithat *Udolf Hisarı*’nı Fransızca çevirisinden Türkçeye nakletmiştir. Ahmet Mithat’ın bu yazarı ilginç bulmasının bir sebebi de hiç şüphesiz ki o günlerin en yüksek telif ücretini almış olmasıdır. Ahmet Mithat’ın bu yazarın başarısına belki kadın olmasının etkisiyle de duyduğu hayranlık *Udolf Hisarı*’ndaki önsözünden anlaşılır.

Ahmet Mithat, döneminin etkili, popüler romancılarının etkisiyle benzer romanlar yazarken bu tercihinde iki noktayı birleştirir. Bu yazarlar Avrupa’da yaygın olarak okunmaktadırlar ve eserlerinin benzeri Doğu kültürünün temel kitaplarından *Binbir Gece*’de de mevcuttur. Her ne kadar Ahmet Mithat eski eserlerden artık zevk alınmadığını yazsa da kültürünün temelinde onlar vardır.

2 Ayşe Aksu, “Misyoner Raporlarına Göre 19. Yüzyılda Anadolu’da Türkçenin Konumu,” *Yeni Türk Edebiyatı*, s. 3 (Mart 2011): 119-140.

Ahmet Mithat, batılının her an eskiyi, yaşadığı günün gerçeklerine naklederek, güncel gerçeklerine çevirerek anlattığının farkındadır ve onları sadece çevirmekle yetinmez aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin ihtiyacı olan eğitici ve birleştirici amaçlar doğrultusunda benzerlerini yazar. Servet-i Fünuncuların hayli yararlandıkları hâlde hiç sevmedikleri Ahmet Mithat Efendi'nin bu eskiyi tazeleme anlayışını Cenap Şahabettin, oğluna yazdığı bir açık mektubunda "bir eskiyi çevir yeni yap, işte dâhisin" diye ifade etmiştir. Aslından bunun çok daha şairane bir benzerini Nasrettin Hoca'nın "eski ayları ne yaparlar" sorusuna verdiği, o sembolik cümlesinde "kırpıp kırpıp yıldız yaparlar"da bulabiliriz.

Ahmet Mithat'ın çeviri yaptığı yazarlardan etkilendiği eserleri hakkında henüz müstakil çalışmalar elde olmadığı için, Özlem Nemutlu, bunların en çarpıcı noktalarını belirtmekle yetinmek zorunda kalmış.³ Ahmet Mithat'ın sevdiği yazarlardan önde gelen, adını sık sık andığı, hatta bazı keyifli anlarda şerefine kadeh kaldırdığı Voltaire'e, Nemutlu'nun daha geniş yer ayırmamasını yadırgadım. Voltaire'in ansiklopedisi; Namık Kemal, Münif Paşa başta olmak üzere Tanzimat yazarlarının neredeyse başucu kitaplarındandır.

Reşat Nuri, Ahmet Vefik Paşa'nın Molière çevirileri ve uyarlamalarını takdirle anarken onun bir saatin bütün parçalarını söküp sonradan yeni baştan Türkçede birleştirdiğini yazmıştır. Benzer bir tutum belki Ahmet Mithat'ta da vardır; fakat onunki ortaya dökülen parçaları aynen başka bir dilde kurmak değil, Türkçenin eski örneklerine uydurmak şeklindedir. Mamafih *Karnaval* romanında piyanoyu tamire kalkan kahramanın piyanoyu paramparça edip sonra yeniden bütün söktüklerini yerleştirmesi de dikkate değer bir uyarlamadır. Ne olursa olsun Ahmet Mithat öğrenmenin temelinde önce mevcudun parçalarının tanınmasını şart saymıştır demek yanlış olmaz.

Mesail-i Muğlaka'nın kaynağında Özlem Nemutlu, Emil Zola'yı bulur. Kaynak meselesinin ne kadar karışık bir alan olduğunu unutmayarak Fransa'daki gençlerin hayatı hakkındaki canlı tasvirlerin kaynağını Ahmet Mithat'ı gençliğinde etkilemiş olan Osman Hamdi Bey olmasını muhtemel görüyorum. Onun

3 Meslektaşlarının araştırmalarını takip eden bir araştırmacı olan Özlem Nemutlu, kendisinin ve meslektaşlarının bu türlü incelemelerini de eserinde zikretmiştir. Özlem Nemutlu, "Ahmet Mithat Efendi ve Jean Jacques Rousseau," *Yeni Türk Edebiyatı*, s. 13 (Nisan 2016): 95-118; Remzi Demir, "Ahmed Midhat Efendi'nin Voltaire Hakkındaki Çalışmaları," Ahmet Midhat, *Voltaire*, haz. Erdoğan Erbay ve Ali Utku (Konya: Çizgi Kitabevi, 2013), 9-20.

anlattıkları, Abdullah Nahifi adlı kişiyi tasavvuruna yardım etmiştir. Osman Hamdi'yi Fransa'daki öğrencilik yıllarından sonra Ahmet Mithat'la birlikte beraberinde Irak'a götüren Mithat Paşa'dır. Ahmet Mithat'ın *Menfa*'sında geniş olarak anlattıkları arasında Osman Hamdi'nin de Fransız yaşayışından sahneleri naklederek, tıpkı arkeolojiyle ilgili merakı uyandırması gibi Ahmet Mithat'ın ilk kaynakları arasını girdiği şüphesizdir (s. 155).

Özlem Nemutlu'nun, Ahmet Mithat'ın mukaddimelerinin romanların kurgusuna dâhil edilebileceğini görüşüne (s. 163) katılmıyorum. Önsözler kurguya dâhil değildir, ancak çoğu tamamlayıcı bilgi içerir ve bu yüzden asla ihmal edilmemelidirler. Ahmet Mithat hemen her romanında eserinin hazırlanış safhasıyla ilgili roman sanatını da yer yer açıklayan önemli bilgiler verir. Bunların çok önemli olduğunu ve kurmaca eserin kendi anlayışına göre, kurmacanın bir özelliğini veya unsurunu her önsözde parça parça açıkladığını düşünüyorum. Ancak romanlarının hepsini bir bütün sayarsak, onların halk hikâyecilerinin seyircilerinden aldıkları tepkilerle genişleyip devam eden hikâyelerinin sürekli canlı kalmalarını sağladığını söyleyebiliriz. Bu özellik tefrika romancılığının temelidir. Nice tefrika roman yazarının da okuyuculardan gelen tepkileri değerlendirdiklerini biliyoruz. Ahmet Mithat da okuyucularından çeşitli mektuplar alır. Okuyucuları ona çevirmesini istedikleri kitapları gönderirler veya işlenecek konuyu anlatırlar. Bunlar Ahmet Mithat'ın neden dönemini derinden etkilediğini de açıklayan önemli kayıtlardır. O, kaynağın halk hikâyeciliği olduğunu bilir, yeni vasıtalarla eski seyircileri/yeni okuyucuları eserlerinin oluşumuna katar. Ahmet Mithat bu yüzden bazılarını eski, bazılarını yeni görür; ama o aslında bir birleştirici, dünü bugünde yaşatan bir ustadır.

Ahmet Mithat'ın eserlerinde her an değişen zengin bir zemin vardır. Bu geniş alan Osmanlı Devleti'nin topraklarıdır. Başka ülkelerde geçenleri de gören, daima kendisine benzeyen gözlemci kahramandır. Geniş sınırların hemen her tarafında geçer romanları, ama Kafkaslar ve Balkanların şüphesiz ki ağırlıkları farklıdır.

Ahmet Mithat sansürün en kırıncı olduğu dönemde eserlere uygulanan sansürden şikâyetçidir. Yarım kalan eserlerini tamamlamaz, yenilerini yazar. Zihnimde henüz çözemediğim bir sorudur bu. Mektuplarında sansürden şikâyet etse de onunla açıktan savaşmak yerine yeni ifade yolları araştırır ve sanırım bazı eserleriyle bu sansürü aşar. Zira, matbaanın hızı, sansürcülerin çalışma temposundan daha hızlıdır. Ahmet Mithat, sansürden kurtarabildikleriyle yetinirken

yasakların yarım bıraktığı eserlerini bastırmaktan çekinmez. Bu davranışıyla da geleceğe son derece güvenilir belgeler bırakmış olur. Yarım kalanların yerine yenilerini biraz farklı ifadelerle yazar; zira biraz düşününce engelleri aşmak daima mümkündür. Bunlar benim tesadüfen bulduklarım, çok daha fazla olmaları gerektiğini sanıyorum. Belki ileride bu mesele de Ahmet Mithat'ın eserleri odak alınarak incelenecektir.

Bu kendi içinde tutarlı, iyi incelenmiş malzemeye dayanan eseri okurken insan kendini yeni araştırmalara açılan kapıların önünde buluyor. Ali Canip Yöntem'in "Tercüman-ı Hakikat Edebiyatı" adlı makalesinde istibdat dönemini bu adla nitelemesinin ne kadar yerinde olduğunu düşündüm.⁴ Gerçekten toplumu bütünüyle etkileyen bir edebiyat hareketi değil midir bu gazete? Ahmet Mithat da adeta bir orkestra şefi gibi nice edebiyat tartışmasını başlatır ve tartışmalar başka gazete ve dergilerde de devam eder. Sonra tartışmayı bitirmek de genellikle Ahmet Mithat'ın toparlayıcı, uzlaştırıcı bir davranışı veya yazısına kalır. Ali Canip'in verdiği bu ad, genellikle "İstibdat Dönemi Edebiyatı" diye adlandırılan Tanzimat sonrası Batı'ya ağırlık veren dönem edebiyatıdır. Bu dönemin ilk kalem tecrübelerinden sonra iyi edebiyat örnekleri *Servet-i Fünun*'da çıkar ve biz bu kısa dönemi bile "Servet-i Fünun Edebiyatı" diye adlandırmaktan çekinmiyoruz. Ama bunun dışında kalan, toplumun değişmesinde etkili yığınla yazar ve kitap bulunmaktadır. Bunları da yine toplandıkları dergi adları ile nitelendirenler olmakla birlikte, ölümüne kadar bu gazetede sürdürdüğü çalışmanın yankıları nice başka yayın organlarında da görülmektedir. Bu dönem edebiyatının iki yönünü ifade etmek anlamındaki "Tercüman-ı Hakikat Edebiyatı" tıpkı *Servet-i Fünun Edebiyatı* gibi kabul edilebilir diye düşünüyorum. Zira edebiyat tarihinin ayrıntılarına indikçe bu türden toplayıcı ifadelere ihtiyacımız artıyor. Benim görüşüm, illa ben adlandırayım noktasından çok, daha önce bu konularda zihinlerini yormuş, düşünmüş olanların tekliflerinden hareket etmek, mümkünse onları benimsemek. Elbette İstibdat döneminde bir de bunların dışında kalan ve yurt dışında faaliyet gösteren güçlü bir "muhalif edebiyat" bulunmaktadır. Fakat bu faaliyet daha ziyade siyasi edebiyatla ilgili olarak geniş anlamda kültür tarihimizin içinde yer almakta ve şimdilik de büyük ölçüde tarihçi meslektaşlarımızın alanı olarak görülmektedir. Sanıyorum Yöntem'in teklifi, Ahmet

⁴ Ali Canip, "Tercüman-ı Hakikat Edebiyatı," *Yeni Mecmua*, 66 (26 Teşrin-i evvel [Ekim] 1918): 262-264.

Mithat'ın çevresini etkileyişini de açıklayıcıdır. Hangi yazarı ele alırsak alalım, üzerinde düşündüğümüz zaman hepsinin birbirine görünür veya görünmez bağlarla bağlı olduğu anlaşılıyor. Şartlar, mizaç özellikleri birbirine karşıt gibi görünen yazarların bile ciddi incelemeler sonucu temel sosyal ve millî konularda birbirlerine yakınlıklarını gösteriyor. Edebiyat tarihçilerine düşen de sanırım asıl bu noktaların tespiti ve mukayesesiyle genel tabloyu vermektir.

Ahmet Mithat Efendi'nin Kütüphanesi: Hikâye ve Romanlarında Okuma Eylemi, bu yazıda bir kısmını dile getirdiğim soruları bana sorduran ve üzerinde düşünmemi sağlayan bir kitap oldu. Bu tür zihnimi harekete geçiren kitapları, sade bilgi vermekle yetinen kitaplardan daha çok sevdiğimi söylemeliyim. Ahmet Mithat'ı farklı bir ışık altında gösteren, okunması da rahat ve zevkli olan bu kitabın yazarına sadece teşekkür etmek gerekir.